

Nove knjige

ŽARKO TREBJEŠANIN: »FROMVE DIHOTOMIJE«, »nolit«, beograd, 1983. piše: miroljub radojković

U okviru svoje »Psihološke biblioteke«, »Nolit« je objavio studiju o velikom antropologu i psihologu Erihu Fromu iz pera Žarka Trebješanina. Ovaj temeljni osvrt podeljen je u tri dela, kojima se osvetljavaju koreni Fromove misli, Fromova antropologija i teorija razvoja ličnosti, te obavija kritičko preispitivanje njegove misli i njenog značaja. Kao dodatak, tu su još kratka hronologija života i rada Eriha Froma i vrlo bogata bibliografija izvornih radova, knjiga i članaka u kojima se o njima kritički govori. Mada opis sadržaja jedne knjige ne može biti dovoljan da se stekne ocena o domašaju autora, skica sadržaja koji je objavio Žarko Trebješanin već nagoveštava da je zadatoj temi prišao sa vrlo visokim metodološkim skrupulama.

Prva glava posvećena je Fromovoj reinterpretaciji stanovišta njegovog učitelja Frojda. »Za razliku od Adlera i Junga, From je 'jeretik'... koji se nikad nije odrekao Freuda, o čemu svedoči naziv koji je skovao za svoju teoriju – 'humanistička psihoanaliza'...« – piše Trebješanin (str. 12). U svom delu From je prihvatio najveći izazov učenika – pokušaj da domaši i prevaziđe učitelja. U mnogim aspektima to mu je pošlo za rukom, o čemu svedoči još uvek živ interes za njegove ideje. Međutim, koliko od te slave duguje učitelju, te kakav je njegov definitivni stav prema Frojdu, autor nije rasvetlio do kraja.

U drugoj glavi Trebješanin raspravlja o Marksovom uticaju na Fromovo delo. Od mnogobrojnih područja autor dobro zapaža da je koncept istorijskog materijalizma ono što je From najdublje baštini od svog slavnog zemljaka. Što se tiče Marksa, Trebješanin dobro primećuje da on govori o materijalističkom shvatanju istorije, mada u svim objašnjenjima i citatima nije dovoljno fino izbrusio tu kategoriju (recimo, str. 31). Stoga, skloni smo da po pitanju materijalističkog shvatanja istorije sugerisemo autoru da pogleda istoimeni esej Nikole Miloševića koji su objavila »Polja« u dvobroju 294-295, i da u njegovom svetlu razmotri neka svoja tumačenja tog koncepta.

Dok je prve dve glave bilo lakše sastaviti, jer radi se o odnosima koji se ne tumače prvi put, u trećoj glavi Trebješanin se izborio za visok domet originalnosti. U njoj se autor našao u prilici da demantuje prečutno ubeđenje da na Froma nije uticala filozofija egzistencije. Budući da je bio protivnik teza većine komentatora Froma, Trebješanin nije bio opterećen njihovim radovima i uspeo je da pokaže i dokaže sopstveni stav. Pored formalne analize, on je dokaze obezbedio ubedljivim tragovima uticaja egzistencijalizma, koji su vidljivi u »Bekstvu od slobode« i »Imati ili biti«. Na taj način, u prvom delu knjige udario je temelje za završni, sveukupni stav prema Fromovom delu. »Ograničio sam se u ovom istraživanju na pomenute tri struje jer su one najsnažnije uticale na Froma, kao i zato što se zapravo one često sučeljavaju u njegovoj teoriji i, protiv njegove volje, dovode do neresivnih teorijskih protivurečnosti« – kaže Trebješanin (str. 56).

Drugi deo knjige posvećen je Fromovoj antropologiji i teoriji razvoja ličnosti. U tom smislu, reč je o interpretaciji Fromovih tekstova redosledom koji je izabrao Trebješanin: Fromova antropologija; razvoj osnovnih ljudskih strasti – ljubavi i agresije; društveni karakter: nastanak i funkcija; društveni karakter: proces formiranja i tipologija; nastanak i razvoj savesti i formiranje zrele i otuđene ličnosti. Jasno je da sopstveni

komentar i argumentaciju za njega nije mogao da izvede neko ko zaista nije poznavalac celokupnog Fromovog opusa. Mada u ovom delu nema mnogo originalnih doprinosa u tekstu, izbor, metod i argumentacija Žarka Trebješanina pokazuju ga kao vrlo poznavaoca materije o kojoj piše. U obimu ovakvog prikaza ne možemo detaljnije opisati svih šest glava drugog dela »Fromovih dihotomija«. Stoga, zadovoljićemo se još nekim napomenama koje se prvenstveno odnose na ona mesta u kojima je Trebješanin govorio o svom tumačenju.

U petoj glavi (str. 83) on konstatuje da From u radu »The Heart of Man« uvodi pojmove biofilije i nekrofilije. Mišljenja sam da ih je ipak ranije primenio u tekstu »Zen-budizam i psihoanaliza«, kojeg, uzgred, autor nije dovoljno koristio. U šestoj glavi Trebješanin vidi dva izvora socijalizacije – društvenu sredinu i kulturu, ocenjujući ovaj drugi izvor kao »poseban entitet« (str. 92), o čemu bi se moglo raspravljati. Jer, tome nije ostao dosledan ni kasnije, kada piše: »Treba istaći da je Fromov pristup društvenom karakteru, za razliku od drugih koji su takođe izučavali tipičnu, 'modalanu' ličnost u tome što nije 'neutralan', statistički pristup, već jedan čvrsto zasnovan teorijski i društveno-istorijski pristup« (str. 101). Konačno, u osmoj glavi Trebješanin je, izgleda, prevideo još jednu dihotomiju, koju je mogao preneti i obraditi u trećem delu knjige. Reč je o pitanju etičkih normi i odnosa čoveka kao zrele, formirane ličnosti prema njima. Tim povodom otvorena je dilema da li se objektivno može utvrditi šta je ljudska priroda. Korektno tumačeći Froma, Trebješanin je dokazao da on odbacuje subjektivističku etiku kao nepotpunu, ali i da mora da pristane na konstataciju da je samo čovek tvorac moralnih normi, jer odbacuje i autoritarnu etiku. Prema tome, utvrđena je teorijska dihotomija o čoveku kao tvorcu i podvižniku morala, o kojoj se moglo takođe govoriti u završnom, kritičkom osvrtu.

Završni, kritički osvrt je, u stvari, treći deo knjige Žarka Trebješanina. U njemu se otvara nekoliko problema na koje From nije dao jasan, opredeljen odgovor. Te tačke Trebješanin ocenjuje kao »slabe tačke« i obrađuje ih kroz dihotomije. Od egzistencijalnih dihotomija navodi: odnos čoveka prema smrti i smislu života, odnos čovekovih mogućnosti i onoga što »zbog kratkog života« zaista i ostvari i odnos čovekove samoće (jedinственosti) i potrebe da živi sa drugima. Međutim, osnovnu dihotomiju u celom Fromovom opusu autor vidi u sukobu istorijsko-društvenog i neistorijsko-metafizičkog pristupa čoveku. »Fromov model čoveka nije ni istorijski, a ni potpuno aistorijski. Ukoliko se Fromm više udaljava od spekulacija o 'ljudskoj situaciji' i 'ljudskoj prirodi' ka istraživanju pojedinca u modernom društvu, utoliko se više približava društveno-istorijskom pristupu ličnosti« – tvrdi Trebješanin (str. 159). Kroz takvu optiku parmenidovsko-heraklitovskog pristupa čoveku autor je pogledao i ocenio Fromove ključne kategorije kao što su: potrebe, strasti, savest, sloboda, ljubav i otuđenje. U svakoj od njih, zaista, nalazi se otvorena dilema, Fromova namerna ili nenamerna nedorečenost. Naravno, da bi se do njih došlo bilo je potrebno »prokrciti« put kroz stranice i stranice radova, a upravo to je Trebješanin sa uspehom obavio. To mu je dalo za pravo da izvede i sopstveni zaključak koji glasi: »Meni se čini da je vrlo teško, gotovo nemoguće govoriti o nekakvim 'čistim' egzistencijalnim dihotomijama kao većitim i neresivim protivurečnostima čovekovog življenja, a koje su, u načelu, fundamentalno različite od 'istorijskih dihotomija'. Čovek svojom društveno-istorijskom praksom osvaja ili može da osvoji prostore koji su danas rezervisani za 'egzistencijalne dihotomije'...« (str. 163). Kao što se vidi, autor je suštinski ocenio da Fromovim teorijskim kategorijama bitno nedostaje još jedna, marksiistička – to jest praksa.

Poslednja glava, Fromovo mesto u savremenim pravcima psihologije i filozofije, njegov doprinosi i slabe tačke, vraća izlaganje na početak, na izvorne korene na kojima je procvetala Fromova misao. Gledano u celini, Trebješanin je vrlo uspešno na dvestotinak stranica malog formata prezentirao i kritikovao obiman Fromov opus. Budući da je reč o monografiji posvećenoj jednom autoru, nije mogao izbeći parafraziranje tekstova o kojima govori. U tom smislu, njegov najveći doprinos i originalnost situirani su u trećem, kritičko-teorijskom delu knjige, u kojem obrazlaže svoje mišljenje za i protiv Froma. Onako kako je to učinio, Žarko Trebješanin

je za našu društvenu nauku obezbedio hvale vredan uvid u delo jednog od nezaobilaznih stvaralaca. Vrednost njegove knjige »Fromove dihotomije« samo će dalje rasti u vremenu koje dolazi, kada se zaborav natkrili nad Froma – za sada, još uvek našeg savremenika.

MIROSLAV MARKOVIĆ: »FILOZOFIJA HERAKLITA MRAČNOG«,

»nolit«, beograd, 1984.

piše: Darko Hohnjec

Malobrojne su kod nas knjige sa temom helenske filozofije do Sokrata. Sada, u vremenima raznih oskudica, dobili smo gotovo istovremeno dve knjige iz vremena najranije starogrčke duhovnosti: kapitalnu zbirku Hermana Dilsa (Diels) »Predsokratovci« (u Nemačkoj se pojavila daleke 1903) i knjigu naslovljenu »Filozofija Heraklita Mračnog« (izdao »Nolit« u svojoj Filozofskoj biblioteci) profesora Miroslava Markovića. Heraklitovi fragmenti su i poslednji put kod nas (»Grafos«, 1981) izdati prema jednom starijem prevodu M. Markovića (njegov prvi prevod pojavio se još 1954), s tim – što ovo izdanje prati predgovor dr Miloša Đurića. U međuvremenu, u dalekoj Meridi, u Venecueli, 1967. godine, kao plod dugogodišnjeg rada na Heraklitu, pojavila se knjiga Miroslava Markovića »Heraklit: grčki tekst sa kratkim komentarima«, u kojoj autor daje kompletnu zbirku grčkih, latinskih i drugih izvora sa citatima i navodima Heraklita. Ovo izdanje predstavlja temelj na kojem je nastala knjiga što se pojavila kod nas, na koju želimo da svratimo pozornost čitateljstva. U predgovoru knjige o Heraklitu izašle 1967. autor kaže da ona predstavlja »konciznu ali kompletnu knjigu izvora«, ne »opsežnu raspravu«, dok je knjiga izašla sada kod nas pokušaj komentarisavanja fragmenata i prikaza Heraklitove filozofije. Marković nam u predgovoru kaže da je knjiga pripremljena za širok i krug čitalaca, da su zato starogrčki tekst i naučni aparat sasvim reducirani, jer se u poslednje dve decenije kod nas slika o Heraklitu malo menjala. Moramo se složiti s ovom konstatacijom, i odmah na početku ćemo reći da je u ovom smislu Markovićeve knjige značajan pomak, da smo njome dobili jedan svežiji pokušaj interpretiranja Heraklita, rad čoveka koji, iako nije filozof već klasični filolog, u ovoj knjizi podrazumeva celokupnu relevantnu literaturu o Heraklitu, pa dosadašnji »pantarhei« prikazi posle ove knjige izgledaju vrlo naivno i blede. Naravno, šteta je što se kod nas do sada nije pojavila Markovićeve »velika knjiga« o Heraklitu, jer bi tada sigurno i ova knjiga izgledala drugačije.

Prvi korak u pristupu Efežanu za autora predstavlja eliminisanje neautentičnih fragmenata. Od 146 Heraklitovih fragmenata sakupljenih kod već pominjenog Dilsa, Marković veruje da najmanje 36 ne pripada Heraklitu. Za preostalih 111, uvrštenih u ovu knjigu, sada pretpostavlja (ne obrazlažući to uopšte) da predstavljaju između 10 i 20 procenata čitavog Heraklitovog dela, zaveštanog Artemidinom hramu u Efesu i, verovatno, sa njim izgorelo (zanimljivo je da je Marković u svom značajnom tekstu o Heraklitu u Pauli-Visovoj enciklopediji – Pauly-Wissowa Real-Enzyklopadie, Suppl., Bd. X, 1965, odrednica »Heraklit«, S.269 – izneo pretpostavku da iz knjižice ne nedostaje mnogo, u najgorem slučaju polovina fragmenata). I u pomenutom članku, i sada, tvrdi se da su iz ovog razloga brojni pokušaji **rekonstrukcije** Heraklitovog **spsla** (od Šustera (Schuster) do Kana (CH. H. Kahn) promašeni i bez izgleda na uspeh. Kao odlučujuće, navodi se naše nepoznavanje eventualnog principa prema kojem su fragmenti bili raspoređeni; zato Marković kao sledeći korak predlaže grupisanje preostalih fragmenata prema njihovom **sadržaju**; dakle, ne zadovoljava ga slučajni kriterijum redanja fragmenata prema alfabetskom redosledu autora kod kojih su fragmenti pronađeni, usvojen kod Dilsa. Zato ovde imamo specifično Markovićevo numerisanje fragmenata, saglasno prihvaćenom principu (različitom i od Dilsovog, Bivoterovog (Bywater) i Šlajermaherovog (Schleiermacher). Šhodno ovom kriterijumu, dolazi se do dve velike grupe fragmenata, i to prvih pedeset fragmenata koji direktno ili posredno govore o **logosu**, dok drugu grupu čine fragmenti numerisani od 51 do 93, a odnose se, kako to Marković kaže, na »suštinu